

KÜRESELLEŞME, İLETİŞİM VE NORMATİF KAVRAMLAŞTIRMA SÜRECİ

Semra Akdemir*

Özet: Günümüzde ülkeler arasındaki yoğun etkileşimin odağında yer alan uluslararası iletişim alanının düzenlenmesi karmaşık bir karşılıklı ilişkiler ağı içinde sıkışıp kalmış olan toplumlar açısından vazgeçilmez bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu düzenleme süreci ise, iletişim olanaklarının ekonomik, siyasal ve teknolojik açıdan eşitlikçi ve adil bir biçimde dağılımını olduğu kadar, kitle iletişimini de gerek bireysel gerekse kurumsal olarak düzenleyen ayrıntılı ve kapsamlı bir takım normatif kavramlara gerek gösterir. Bu çalışmada, küreselleşmeyle ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak biçimlenen normatif kavramlar önce “bağımlılık” daha sonra ise “karşılıklı bağımlılık” kavramları çerçevesinde ve ekonomik, siyasal, kültürel ve iletişimsel boyutlarıyla incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, bağımlılık, karşılıklı bağımlılık

GLOBALIZATION, COMMUNICATION AND THE PROCESS OF NORMATIVE CONCEPTUALIZATION

Abstract: Today the regulation of international communication, which is at the focus of intensive interaction taking place between countries, becomes an indisputable prerequisite for the societies which are trapped by a web of complex relationships. This regulation requires a set of detailed and comprehensive normative concepts which regulate mass communication either individually or institutionally as well as the just distribution of communication sources economically, politically and technologically. In this study, the normative concepts of “dependence” and “interdependence”, which are formed as a result of global developments will be examined within the framework of economic, political, cultural and communicative dimensions.

Key words: Globalization, dependence, interdependence

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

KÜRESELLEŞME, İLETİŞİM VE NORMATİF KAVRAMLAŞTIRMA SÜRECİ

Giriş

İletişim, her türlü toplumsal etkileşimin temelinde yer alır. İnsanlar birbirleriyle düzenli ilişkiler kurmak amacıyla bir araya geldiklerinde aralarında oluşturdukları iletişim sistemlerinin yapısı, bunların aldıkları biçimler ve kazandıkları etkinlik dereceleri toplulukların birbirine yaklaştırma ya da bütünleştirme olasılıkları ile gerilimleri azaltma ya da sorunları çözümlenme hedeflerini büyük ölçüde biçimlendirirler.

Başlangıçta iletişim yan yana yaşayan, ya da aynı siyasal birimin bir parçasını oluşturan sınırlı topluluklar arasında gerçekleştirilmekteydi. Buna karşılık, günümüzde enformasyon araçlarının işleyişinde ulaşılan hız ve dünya çapında gelişen kültürler arası ilişkiler ağı sonucunda iletişim, tüm gezegen düzeyinde bir yaygınlık kazanmıştır. Nitekim günümüzün ileri iletişim teknolojileri tüm insanlara aynı olaylara aynı anda şahit olma, enformasyonu değiştirebilme ve kültürel farklılıkları göz önünde bulundurarak birbirlerini daha iyi anlama ve değerlendirme olanağı sunmaktadır.

Öte yandan, kitle iletişim araçları ulusal düzeyde toplumsal iletişime ilişkin temel iletileri yayınlama, yeni dağıtım sistemleri oluşturma, bilginin yayılımını yöneten koşulları tamamen değiştirme, biçimsel ve biçimsel olmayan eğitimden yararlanma olasılıkları arttırma, kültürü halk tarafından erişilebilir kılama ve bilgi ve teknolojiyi geliştirme sürecinde de etkin bir biçimde rol almaktadır. Yine, kitle iletişim araçları, sürekli bir bireysel zenginleşmeyi, ulusal gelişmeyi ve dünya halklarının uluslararası topluluk çerçevesinde ileriye dönük perspektif geliştirebilmelerini de mümkün kılmaktadır. Nitekim, insanlık halen sonuçları dünya ekonomik yapısından kişisel bilinç ve değerlere kadar uzanan köklü değişimlerden geçmektedir. Bu gibi değişimler, ekonomik, siyasal ve askeri güçte oluşan uluslararası gelişmeler ile kültürel bağımsızlık ve özsaygı bilincinin artması gibi cesaret verici ulusal gelişmelerden kaynaklanmaktadır. (Kivikuru ve Varis; 1986:1)

Böylece her ulus, bütün diğer ulusların günlük gerçeğinin bir parçasını oluşturmakta ve dünya karşılıklı olarak bağımlı bir hale gelmektedir. Ancak bu karşılıklı bağımlılık, bir dizi dengesizlikle elele gitmekte ve bazen de anlaşmazlıkların ve dünyayı karışıklıklar içine iten türlü fesat yuvalarının oluşumuna yol açan derin eşitsizliklere neden olabilmektedir. (M'Bow,1980,xiii) Temelde insanlara hizmet etmeye ve onları tehditlerden korumaya yönelik olarak işlev görmesi gereken bilim ve teknoloji, insanlığın karşı karşıya kaldığı karmaşık sorunlara çözüm bulamaz bir duruma indirgenmiştir.

Gerçekte, uluslararası enformasyon yapıları ve akışlarına yönelik araştırmalar, küresel iletişimin mevcut yapısının iletişim sürecinde eşit erişim ve katılıma dayalı gerçek bir diyalog için ne yapısal ne de kültürel ön gereklilikler sunmadığını doğrulamaktadır. İletişim medyası dünya uluslarının yanında yer almamakta ve enformasyon devrimi, dünya uluslarının çoğunluğunun çıkarlarını değerlerini ve arzularını henüz karşılamamaktadır. Bu nedenle günümüz koşullarında ulusal ve uluslararası iletişimin küresel bir sorun olarak analiz etmek önem taşımaktadır. Hatta iletişimin kendisini küresel bir sorun olarak görmek de yetmemekte, onu ekonomik gelişme, siyasal eğilimler ve teknolojik yenilikler gibi diğer küresel sorunlar bağlamında ele almak başlı başına bir gereklilik teşkil etmektedir.

Bu çerçevede söz konusu küresel ölçekli sorunlarla bütünleşen uluslararası iletişim alanının düzenlenmesi süreci toplumlar için bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu düzenleme süreci ise, iletişim olanaklarının ekonomik, siyasal ve teknolojik açıdan eşitlikçi ve adil bir biçimde dağılımına olduğu kadar kitle iletişimini gerek bireysel gerekse kurumsal açıdan düzenleyen ayrıntılı ve kapsamlı birtakım normatif kavramlara gerek gösterir. Bu çalışmada küreselleşmeyle ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak biçimlenen normatif kavramlar önce “bağımlılık”, daha sonra ise “karşılıklı bağımlılık” kavramları çerçevesinde ve ekonomik, siyasal, kültürel ve iletişimsel boyutlarıyla incelenecektir.

1. Bağımlılık Kavramında Ortaya Çıkan Gelişmeler

a. Genel Gelişim Çizgisi

Bağımlılık kavramı, küresel sistemdeki gelişmeleri neo-Marksist açıdan değerlendiren bir kuramsal yaklaşımın sonucunda biçimlenmiştir. Bir grup Latin Amerikalı toplumbilimci tarafından oluşturulan bağımlılık kuramı, 1960'lı yıllarda önem kazanmış ve o dönemle birlikte olağanüstü boyutlara varan eleştirilere rağmen, varlığını korumasını bilmiştir. Genel kurama bağlı üç ayrı kuramı birbirinden ayırt etmek mümkündür. Bunlar, “bağımlı az gelişme”, “bağımlı gelişme” ve “gelişmede tersine dönme” (development reversal) kuramlarıdır.

Dependentistas, küresel kapitalist sistemin uluslarötesi şirketler yoluyla tamamen olmasa da büyük ölçüde Üçüncü Dünyayı geri bıraktırmak üzere etkin bir biçimde işlev gördüğünü ve bu sistem ayakta kaldıkça gerçek bir gelişmenin mümkün olamayacağını ileri sürmüştür. Bağımlılık yaklaşımı başlangıçta genel bir destek bulmasına rağmen, şimdi birçok kuramcı, *Dependentistasın* bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde belirgin bir biçimde ortaya çıkan ekonomik büyümeyi ve toplumsal ve endüstriyel gelişmeyi doyurucu bir biçimde açıklamadığını kabul etmektedir. Yeni Sanayileşen Ülkeler (YSÜ) ilişkin yeni bir terminolojinin yaygın bir biçimde kabulü, şüphesiz, Frank'ın geliştirdiği “azgelişmişliğin gelişmesi” ya da “bağımlı azgelişmişlik” adı altındaki bağımlılık kuramı versiyonlarının yetersizliğinin üstü kapalı bir ifadesidir. Bağımlılık

kuramı içinde yer alan diğer yazarlar, bu durumu fark etmişler ancak kuramı tümden terketmeyi istememişlerdir. Cordoso, pragmatistlerce “gelişme” olarak nitelendirilen şeyin “birleşik bağımlı endüstrileşme” olduğunu ileri sürmüş, Evans aracılığıyla ise bu, daha genel bir bağımlı gelişme kuramına dönüşmüştür. (Sklair,1991:31)

Görüldüğü gibi, bağımlılık kuramcıları hala Marksistleri yüzyılım başından beri uğraştıran bir soruyu yanıtlamaya çalışmaktadırlar: “Kapitalizm Üçüncü Dünyayı geliştirebilir mi?” Frank ve onun “azgelişmişliğin gelişmesi” kuramını kabul edenler, kapitalizmin Üçüncü Dünyayı geliştirebileceği düşüncesini kesin biçimde reddetmişlerdir. Onlara göre, kapitalizmin başarabileceği en iyi şey, yalnızca Üçüncü Dünyadaki, Birinci Dünya - Üçüncü Dünya sömürsünü yeniden üretecek olan küçük ölçekli bir bölgesel gelişmeye izin vermektir. Diğer yandan, “bağımlı gelişme” kuramcıları Üçüncü Dünyadaki kapitalist gelişmeyi, özellikle de YSÜ’leri kabul etseler de, bunu özel bir tür gelişme, yani “bağımlı gelişme” olarak nitelendirmişlerdir. Genel bağımlılık kuramı açısından ortaya çıkan sorun, bağımlı gelişmenin yalnızca Üçüncü Dünyada değil, Birinci Dünyada yer alan hegemonik ülkelerin olanakları kıt olan bölgelerinde de geçerli olacak bir biçimde yaygınlaştırılmasından kaynaklanmıştır. Bu kavramsal enflasyon, bağımlılık kavramının etkinliğini azaltmıştır. Eleştirmenler söz konusu kavramın geçersiz olduğunu, çünkü onun, sınırlı da olsa, büyümeyi ve gelişmeyi oluştuğu yerde açıklamayı mümkün kılacak kuramsal bir alana yer bırakmadığını ileri sürmüşlerdir.

Bu çıkmazdan kurtulmanın bir olası yolu, “bağımlılığın tersine döndürülmesi” yaklaşımıdır. Henüz son şeklini almamış olan bu yaklaşıma göre, bir zamanlar bağımlılığın esareti altındaki belirli Üçüncü Dünya ülkeleri ya da bunların içinde yer alan kurumsal sektörler, önceki dezavantajlı konumlarından kurtulabilir ve bunu tersine çevirebilirler. Bu, ilgi çekici ve aynı zamanda ülkelere ziyade kurumlar açısından test edilebilir bir düşüncedir. Örneğin, Üçüncü Dünyada bir zamanlar tamamen, şimdi ise daha az oranda Birinci Dünyaya dahil uluslarötesi şirketler tarafından yönetilen madencilik endüstrisinin değişen yapısına ilişkin bir dizi somut araştırmanın varlığından söz edilebilir. Bu araştırmalardan bazıları, belirli durumlarda, örneğin boksit ve alüminyum endüstrilerinde küresel güç dengelerinin hala büyük ölçüde Birinci Dünyaya dahil uluslarötesi şirketlerin lehine bir durum gösterdiğini, buna karşılık petrol ve bakır endüstrilerinde güç dengesinin son yıllarda değiştiğini ve Birinci Dünyaya dahil uluslarötesi şirketlerin daha düşük gelir paylarıyla yetinmek zorunda kaldığını ortaya koymuştur. (1991:32)

Bağımlılığın tersine döndürülmesi yaklaşımının karşılaştığı sorunlardan biri, onun gelişme stratejilerini en ufak bir şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde ele alırken, belirli etkinliklerin yararlarını ve maliyetlerini değerlendirme yoluna gitmesidir. Bir kurumun (ya da tüm bir ülkenin) belirli bir bağımlılık durumundan dönüş sürecinde başarıya ulaşmak için ödeyeceği fiyat, uzun vadede buna değmeyebilir. Örneğin, bir üçüncü dünya üreticisi bir madeni ya da bir endüstriyi işletme yönünde verdiği bir

mücadeleyi kazanabilir; ancak eğer bu durum, söz konusu etkinlik için gerekli olan donanım ve teknolojinin ithal edilmesi gereği nedeniyle yabancı finansman açısından bir bunalıma yol açarsa, o zaman daha büyük bir bağımlılık ortaya çıkar. Yine de kapitalizmin Üçüncü Dünyayı geliştirebileceği bir anlam taşıyorsa –ki bunun bazı ülkelerde ve bazı sektörlerde oluşmakta olduğuna dair elde kanıtlar bulunmaktadır– bağımlılığın tersine dönüştürülmesi kavramının işlenmesi yararlı olabilir.

b. İletişimsel Gelişmeler

Bağımlılık kavramının iletişimsel boyutlarına gelince, 1970’li yıllardan beri Latin Amerika’da bu tür sorunlara ilişkin giderek artan ölçüde bir dizi araştırmanın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu tür araştırmalar entelektüel açıdan bağımlılık kuramına verilen eleştirel yanıtlar ile siyasal açıdan Şili’de Salvador Allende döneminde ortaya çıkan olaylar ve Küba’da ve diğer yerlerde yaşanan medya deneyimleri tarafından harekete geçirilmiştir. Roncagliolo, bu araştırmaları “Uluslararası İletişim ve Kültür” başlıklı bir çalışmada özetlenmiştir. Bu çalışmanın da gösterdiği gibi, söz konusu araştırmalar çerçevesinde üç merkezi soru şekillenmiştir:

Kültürün uluslararasılaşma süreci, iletişimin de kültürel süreçler içindeki yeri nedir? Eğer tüketimin uluslararasılaşması süreci uluslararası düzeyde talebin homojenleşmesinden daha fazla bir şey ifade etmekteyse bu süreç neleri kapsamaktadır? “Uluslararası kültür” diye bir şey gerçekten var mıdır; yoksa sadece uluslararasılaşmış davranış kalıpları mı söz konusudur? (1986:79)

Bu soruları cevaplama aşamasında birçok tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar uluslararası haber akışlarının (“merkantil haber kavramı”nın eleştirisi ve “toplumsal bir mal olarak enformasyon” düşüncesinin savunulması) ve medyanın uluslararasılaşması süreci yoluyla gerçekleştirilen kültürün evrenselleşmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan “uluslararası kültürü” inceler. Ayrıca, yeni iletişim teknolojilerini (bilgi işlem ve telekomünikasyon teknolojilerinin uluslararası iletişimin temel ilkelerini nasıl değiştirmeye uğrattığı) ve popülist alternatif iletişim olasılıklarını da ele alır.

Roncagliolo, araştırma sonuçlarını özetleyen ve aynı zamanda ne devlet-merkezli, ne de modernleşmeci niteliğe sahip bir kültür ve medya emperyalizmi kuramı oluşturma çabalarını yansıtan bir dizi öneri oluşturmuştur. Roncagliolo, işe “iletişimsel yanlılığı”nı reddederek başlamıştır. Pazarda değiştirilen iletişim değil, ortamın kendisidir; bu nedenle haberden, ortamdaki ve toplumdaki oluşan üç tip malı birbirinden ayırt etmek ve ikincil pazarın (reklamcılık ve halkla ilişkiler), birincil pazar (ilettiler) üzerindeki üstünlüğünü tanımak gereklidir. Bu nedenle, Latin Amerika’da yer alan kitle iletişim araçlarının ABD’ye verdiği önemin, ABD’nin Latin Amerika’ya verdiği önemden daha fazla olması keyfi bir durum değildir. Ancak bu, bazı iletişim

kuramcılarının zihnini meşgul eden özgür ve dengeli haber akışı sorunu ile karıştırılmamalıdır.(1986:137-138)

Ortaya çıkan söz konusu durum, mantıksal olarak ikinci bir önermeye yol açmıştır. Bu önermeye göre, iletilerin uluslarötesileşmesi medyanın uluslarötesileşmesinin mekanik bir sonucu olmayıp, ekonominin ve siyasetin uluslarötesileşmesiyle bütünleşen karmaşık bir süreci içerir. Burada ortaya çıkan en önemli paradoks, yerel medyanın uluslarötesileşme sürecinden etkilenmemesidir. Genel olarak, iletileri uluslarötesi şirketler üretirler, yerel şirketler de bunları dağıtırlar; ancak uluslarötesi şirketler, yerel medya sistemleri üzerinde bir “üretim – finans kıskacı” oluşturan finansal alanın, yani temelde reklamcılığın yönetilmesi yoluyla sistemi nihai olarak denetlerler. Yeni iletişim teknolojileri uluslarötesileşme sürecini hızlandırır fakat aynı zamanda yeni alternatif iletişim biçimlerinin ortaya çıkmasına da izin verir. Bunlar ancak, uluslarötesileşme karşısında ulusal/popüler kutup çerçevesinde tanımlanabilirler. Bunları iletişim süreçlerinin kendileriyle (yaygınlık, teknoloji, siyaset) tanımlamak büyük bir hata olur; çünkü bunların kitle iletişim araçlarını kendi oyunlarında yenebilmeleri oldukça zordur. Önemli olan, hegemonik nitelik taşımayan iletişim için bir yer ayırabilmektedir.

Bu nedenle, şirketlerin genişlemesini kapsayan tam bir ekonomik fenomen olmaktan uzak olan uluslarötesileşme süreci, siyasal ve kültürel açıdan, yani siyasal ve sivil toplumdaki değişiklikler açısından tanımlanabilir. Kapitalizmin bu uluslarötesi aşaması, ulus-devleti aşındırmaktadır ve söz konusu aşamanın ürettiği iletişimin uluslarötesileşmesi süreci de “küresel süper market” ve “küresel köy” fenomenlerinin oluşturulması için gereklidir. Bu aşamada, iletişim araçları egemen ideolojik aygıtlar haline gelme eğilimi gösterirler ve kısmen de geleneksel toplumsallaşma biçimlerinin yerini alırlar. İdeolojik spektrumun her noktasında yer alan medya kuramcılarının görüşlerini yansıtan Roncagliolo, “medya mevcudiyetinin genişliği ve derinliği medyaya benzeri görülmeyen bir toplumsallaştırma etkinliğini bahşeder” demektedir. (1986:87)

Roncagliolo'nun görüşleri iki açıdan önem taşımaktadır. İlkin, Roncagliolo mutlak bir devlet-merkezcilikten kaçınmaktadır. Bu da kolayca karşı çıkabilecek Amerikanlaşmadan ziyade, kanıtların daha güçlü olduğu tüketiciliğin kültür-ideolojisi üzerinde temellenen daha makul bir kültür ve medya emperyalizmi kuramının oluşmasını olanaklı kılar. İkinci olarak, Roncagliolo, “tüketimin uluslarötesileşmesi” sürecini, uluslararası ürünlerin “homojenleşmesi” sürecinden çok başarılı bir biçimde farklılaştırarak onu problematize etmektedir. Bu yolla tüketicilik, ürünlerin kendilerinden ayrılmakta ve bunların küresel kapitalist sistemde hizmet ettikleri çıkarlara bağlanmış olmaktadır.

Buraya kadar hep Güney Amerika üzerinde duruldu. Ancak tüketimin kültür-ideolojisi yalnızca bu kıtaya özgü bir olgu değildir. Örneğin Zayed, Kahire’de

gerçekleştirdiği bir araştırma çerçevesinde tüketiciliğin küresel boyutlarını farklı bir mekanda yeniden doğrulamaktadır:

Tüketicilik yoluyla ki, geleneksel toplum, kısmen de olsa, Batılılaşmakta ve modernleşmektedir... Kapitalist sistemin çevre ülkelere saldırması iki süreci gerekli kılar: Pazar ilişkilerinin, tüketiciliğin yoğunlaşması ve kitle kültürünün yayılmasıyla bütünleşen ve giderek artan ölçüde yoğunluk kazanan bir niteliğe bürünmesi; üretimin tekelleşmesi ve farklılaşması. (1987:288)

Bu araştırmanın gerçekleştirildiği Kahire'nin yoksul bölgelerinde yabancı malların akışı, en yoksul tabakaların bile gereksinmelerini karşılamada giderek artan bir rol üstlenmiştir. Tüketici kültürün benimsenmesi, birbirine zıt üç düzeyde işlev görür: İlk olarak, ucuz ithal malların seçimi yoksul tüketiciler için ekonomik açıdan akıllıca bir yaklaşım oluşturabilir; ikinci olarak, tüketicilik, "tabii olduğu insanlar tarafından içinde yaşadıkları zor maddi koşulları gizlemek için bir maske olarak kullanılabilir" ve yine "tüketiciliğin itaatkar yapısının bir sonucu olan düşünüş sürecinin karşısında varoluşun bir simgesi" olarak işlev görebilir. Zayed'e göre, tüketiciliğin kültür ideolojisi bir kez benimsendiğinde yoksul insanlar ekonomik açıdan çevrelerini kuşatan zorluklarla başa çıkamazlar ve bu nedenle bir tür direnç ortaya çıkar. (1987:299-300)

Zayed'in araştırması, bir uluslarötesi uygulamâ olarak tüketiciliğin kültür ideolojisine yönelik anlayışı ön plana çıkarmıştır. Bu araştırma, insanların, sömürücü toplumsal düzenin direktiflerine –bu direktifler bilinçaltı düzeyde etkili olsa bile- düşüncelessly boyun eğen birer "kültürel budala" olmadıklarını göstermiştir. İnsanlar, özellikle de Üçüncü Dünyanın yoksul insanları, tüketiciliğin kültür ideolojisini kolaylıkla anlaşılabilir nedenlerden dolayı benimsemektedirler. Bazı durumlarda tüketiciliğin kültür-ideolojisi yalnızca önelerine açılan ekonomik bakımdan rasyonel tercihlerden dolayı benimsenmektedir. Ancak çoğunlukla bu kültür-ideoloji insanların cehaletlerinden çok, sağlam alternatiflerin yokluğundan kaynaklanan bir tuzak niteliğine bürünmektedir.

Tüketiciliğin kültür-ideolojisi, bir topluma uzun bir süre zarfında ve çeşitli yollardan giren bir dizi uygulamayı kapsayan bir süreçtir. Dünyanın her yerindeki küçük azınlıkların tüketiciliğin yerel versiyonlarını ve bunları üreten kültür ideolojii eleştirmelerine rağmen, bunun küresel bir sorun olarak kavramlaştırılması çok yakın bir zamanda gerçekleştirilmiştir. Bu ise, tüketiciliğin doğrudan bir eleştirisi olarak değil, kültür ve medya emperyalizmi kılığı altında, bir Üçüncü Dünya protestosu biçiminde ortaya çıkmıştır. Bunun oluşturduğu en önemli sonuçlardan biri de, Yeni Uluslararası Enformasyon ve İletişim Düzeni tartışmalarının başlatılması olmuştur.

2. Karşılıklı Bağımlılık Kavramının Güncellik Kazanması

a. Kavramın Ekonomik ve Siyasal Boyutu

Bir önceki alt-bölümde ele aldığımız neo-Marksist bağımlılık kavramı sonradan her ne kadar ayrıntılı bir reformasyona tabi tutulmuşsa da küreselleşmenin getirdiği neo-liberal uygulamaları açıklamada yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda güncellik kazanan kavram ise karşılıklı bağımlılık kavramı olmuştur. 1950'lerde AET'nin kurulması, 1960'larda çok uluslu şirketlerin öneminin artması, 1970'lerde ise OPEC'nin dünya petrol pazarındaki gücünün çoğalması sonucunda uluslararası alanda somut bir gerçeklik kazanan karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, dünya ekonomilerinin "birbirlerine kenetlenmiş" yapısını tanımlamaya yönelik yaygın bir kullanıma sahiptir. Ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın kapsamının geniş ölçüde çeşitlilik göstermesi nedeniyle, uluslararası toplumun günümüzde geçmiş dönemlerden daha fazla bir karşılıklı bağımlılık oranı içerip içermediği hususu bu yaklaşım çerçevesinde sorgulanan güncel konulardan birini teşkil etmektedir.(Keohane ve Nye Jr;1984:34) Yaklaşımın savunucularına göre, karşılıklı bağımlılık kavramı, küresel bir bakış açısından *karşılıklı duyarlılık* ve *karşılıklı etkilenebilirlik* kavramıyla anlamdaş olarak düşünüldüğünde ülkelerin ekonomik kaderlerinin günümüzde benzeri görülmemiş ölçüde birbirine bağlandığını iddia etmek pek de zor olmayacaktır.

Nitekim, yine bu yaklaşımın savunucularına göre, günümüz dünyasında hiçbir ülke ekonomik bir tecrit edilmişlik içinde yaşayamamaktadır. Bir ülke ekonomisinin bütün yönleri yani endüstri, hizmet sektörleri, gelir düzeyleri, iş imkanları ve yaşama standartları, alışverişte bulunduğu ülkelerin ekonomilerine bağlanmıştır. Bu bağ mal ve hizmetlerin, işgücünün, ticari girişimin, yatırım fonlarının ve teknolojinin uluslararası hareketliliği biçiminde ortaya çıkmaktadır.(Carbaugh, 1992: 1-2) Gerçekte ulusal ekonomik politikalar diğer ülkelerin ekonomileri üzerinde bulunabilecekleri olası etkiler değerlendirilmeden oluşturulamamaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda giderek artan karşılıklı bağımlılık olgusu çerçevesinde gelişmiş ülkeler tüketim ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılamak üzere, gelişmekte olan ülkeler de küresel üretim sürecindeki durgunluk, endüstriyel enflasyon ve yüksek maliyetli enerjinin getirdiği sıkıntılar karşısında uluslararası ticaretten daha fazla kazanç elde etmeye ve uluslararası kurumlara daha fazla katılmaya çabalamaktadır.

Karşılıklı bağımlılık kavramının oluşum sürecini hızlandıran etmenlerin başında, uluslararası ekonomik yapıyı oluşturan üretim, finans ve ticaret sistemlerinde ortaya çıkan gelişmeler gelmektedir. Uluslarötesi şirketler üretimlerini, pazarlamalarını ve dağıtımlarını dünya ekonomisini tamamen akılda tutarak planlamakta ve yürütmektedirler. Bir ülkedeki istihdam, yatırım ve gelir düzeyleri de çoğunlukla uluslarötesi şirketlerin üretimsel ve yönetsel olanaklarını nerede konumlandıracaklarına ilişkin kararlarına tabi kılınmaktadır. Bu arada tek tek hükümetlerin para politikaları büyük ölçüde uluslararası finans pazarlarındaki hareketlerin yönetimi altına girmekte;

uluslararası finansal yapı ise tek tek ülkelerin para politikalarından yoğun biçimde etkilenmektedir. Öte yandan, ticaret sisteminin gelişmesi her ülkedeki üreticilerin uzmanlaşmadan ve büyük ölçekli üretime dayalı ekonomilerden yararlanmalarını mümkün kılmaktadır. Ülkeler, ticaretin yokluğunda ortaya çıkacak bir maliyetten daha düşük bir maliyete çok daha çeşitli ürünler tüketebilmektedirler. Son olarak, yeni iletişim teknolojileri de her tür mali ve ticari örgüt için ekonomik birimlerin- pazarlar, stoklar, hisse senetleri, vadeli işlemler- hareketliliğini adamakıllı yükseltmiştir. Bu doğrultuda, iletişim ve ulaşımdaki teknolojik gelişmelerin burada özetlemeye çalıştığımız üretimsel, finansal ve ticari gelişmeler ile birlikte şimdiye kadar birbirinden ayrı olan pazarlar arasındaki sınırları hızla aşındırdığı iddia edilmektedir.

Söz konusu aşınmadan en çok etkilenen, şüphesiz, devletin kendi ekonomik geleceğini denetleme yeteneğidir. Bu bağlamda en azından, devlet özerkliğindeki azalmalardan ve kendi geleceğini belirleyen egemen devlet düşüncesi ile ulusal ve uluslararası ekonomik süreçlerin kesişme noktası olarak modern ekonomik koşullar arasındaki ayrılıklardan söz edilebilir. Ancak, egemen devlet düşüncesinden ayrılmalar yalnızca ekonomik süreçlerle sınırlı değildir. Bu yönde ortaya çıkan diğer ayrılıklardan ilki özerk, stratejik ve askeri bir aktör olarak ifade edilen devlet düşüncesiyle, bazen devletin özerkliğini ve bütünlüğünü zayıflatacak bir biçimde işlev gören hegemonik güçler ve güç bloklarının varlığı aracılığıyla tanımlanan küresel devlet sistemlerinin gelişimi arasındaki ayrılıktır. Bir devletin belirli dış politikaları başlatma, belirli stratejik çıkarları gerçekleştirmeye çalışma, alternatif askeri teknolojilerden birini seçme ve kendi sınırları içinde konumlanan savunma sistemlerini denetleme kapasitesi, onun uluslararası güç ilişkileri sistemi içindeki yeri tarafından sınırlandırılmaktadır. Öte yandan, yeni uluslararası politika biçimleri oluşturulmuş ve bunlarla birlikte devletleri, hükümetler arası kuruluşları ve çeşitli uluslararası baskı gruplarını kapsayan yeni kolektif karar alma biçimleri ortaya çıkmıştır. Yine uluslararası hukuk sistemi ulusal hukuk sistemleri karşısında gözle görülür bir üstünlük ele geçirmiştir.

Held'e göre, bu gibi süreçler sonucunda "gittikçe karmaşıklaşan bir uluslararası sistem dahilinde devletlerin etkinlikleri hem özerkliklerini sınırlamakta, hem de egemenliklerini daha fazla ihlal etmektedir" denilebilir. Egemenliği sınırlandırılmaz ve kamunun gücünden ayrılamaz bir şey olarak yorumlayan bir kavramlaştırma gücünü yitirmiştir. Egemenlik günümüzde bir dizi ulusal, uluslararası ve uluslararası kuruluş arasında bölünmüş ve bu çoğulluğun doğal yapısı gereği sınırlanmış bir kavram olarak algılanmaktadır. Uluslararası ekonomik sistemde ortaya çıkan gelişmeler ile bütünleşen bu süreç ise, ülkeler arasında giderek artan karşılıklı bağımlılığın varlık kazanması ile sonuçlanmıştır. (1990: 202)

Karşılıklı bağımlılık yaklaşımını benimseyenler açısından, bu yaklaşım, uluslararası platformda birçok olumlu sonuçlar doğurabilecek bir potansiyele sahiptir. Örneğin, Carbaugh'a göre, ekonomik nitelikli karşılıklı bağımlılık son zamanlarda ülkeler ve bir ülkedeki farklı sektörler arasında düzensiz etkileşimlerle sonuçlanan karmaşık bir

sorun haline gelmesine rağmen, günümüzün küresel ölçekli ekonomisi, ortaya çıkan çok sayıda sorunu çözebilmek için uluslararası düzeyde bir işbirliğini gerekli kılmaktadır.(1992:4) Ancak bu işbirliği, Nye'ye göre, ekonomik alanla sınırlı değildir. Uluslarötesi karşılıklı bağımlılığa dayalı birçok güncel sorunun çözümü de devletler arasında toplu eylem ve işbirliğine gerek göstermektedir. Bu sorunlar ise, ekolojik değişimleri (asit yağmurları ve küresel düzeydeki ısı artışları), salgın hastalıkları (AIDS), yasa dışı ilaç ticaretini ve terörizmin denetimini kapsamaktadır. Ulusal kaynaklı olmalarına rağmen, uluslararası sınırlar arasında işlerlik kazanan bu tür sorunlar ancak uluslararası kurumlar üzerinde yoğunlaşan ve gerektiğinde ekonomik ve askeri güce dayanması gereken bir işbirliği çerçevesinde çözüme kavuşturulabilir. (1990:187-188)

Panchamukhi'ye göre ise, karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, bağımlılık yaklaşımı ile bağımsızlık yaklaşımının değişik ölçülerde bir araya gelmesi ile oluşmuş bir sentez yaklaşım olup, uluslararası düzeyde ortaya çıkan ekonomik gerçekliklere verilmiş en uygun yanıttır. Karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, bu bağlamda, oldukça yenilikçi bir niteliğe sahiptir ve bağımlılık ve bağımsızlık yaklaşımları çerçevesinde çoğunlukla yeterli pazarlık gücüne sahip olmayan Üçüncü Dünya ülkelerine destek sağlamaktadır. Ancak bu yaklaşımın ekonomik ilişkilerde bir strateji olarak taşıdığı potansiyelden henüz tam olarak yararlanılamamaktadır. Bu yönde gerekli olan şey hem kısa, hem de uzun vadede uluslararası ekonomik ve siyasal yapı bünyesinde ortaya çıkabilecek yararların Kuzey ile Güney arasında paylaşılmasına yönelik "nicel temellere dayalı bir senaryo" oluşturup, bunu bir an önce yürürlüğe koymaktır. (1986:11-12)

b. Kavramın İletişimsel Boyutu

Son zamanlarda iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki değişimlerin ekonomik karşılıklı bağımlılık süreci üzerinde köklü bir etkide bulunduğu savı sık sık dile getirilen konular arasında yer almaktadır. Bu yönde, modern telekomünikasyon teknolojileri, uydular ve fiber optik kablolar geçen on yıl içinde deniz aşırı telefon konuşmalarında on kat bir artışa neden olmuştur. Ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşmesi küresel pazar yapılarını tamamen değiştirmiş ve ekonomik etkinliklerini sınırların ötesine taşıran uluslarötesi şirketlerin gelişimini hızlandırmıştır. Wesson'a göre, iletişim teknolojileriyle güçlenen karşılıklı bağımlılığın en önemli etkisi, kendisini uluslararasıdaki anlayışın güçlenmesinde belli etmektedir. Nitekim:

İnsanlar, şimdiye kadar hiç olmadığı bir biçimde, yalnızca kendi toplumlarında değil, dünyada olup biten olaylar ve sorunlar hakkında da malumat sahibi olmaya başlamışlardır... Modern birey giderek daha fazla bir dünya vatandaşı olma niteliği kazanmaktadır. Yeni sorunlar da giderek küreselleşmektedir; atmosferde karbondioksit birikmesiyle şiddetlenen bir sıcak hava dalgasından bunalanlar için uluslararasıdaki karşılıklı bağımlılık oldukça gerçektir.

Yeni çağ yeni varoluş sorunlarının yanı sıra, yeni fırsatları da beraberinde getirmektedir. İletişim alanlarındaki bolluk ve modern eğitim ve öğretim alınındaki zenginlik daha iyi yaklaşımlara yönelik yöntemler sağlamaktadır. Uluslar da aralarında uzlaşmaya varmak için yeni yollar geliştirmeyi öğrenmelidirler. (1990:113)

Janelle'ye göre, iyimser bir açıdan bakıldığında, son zamanlarda ortaya çıkan teknolojik ve kurumsal değişimler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki fırsatların birbirine yaklaşmasına neden olabilir. Bunlar, karşı karşıya kalman sorunların çözümüne ve yaşamın sunduğu olanakların tam anlamıyla paylaşılmasına yönelik olarak dünyanın her yerindeki insanların taşıdıkları potansiyelin özgür kılınmasına da yardımcı olabilir. Kùltürler arasındaki çeşitlilik, değerler, teknolojiler ve alışkanlıklardaki farklılıklara dayalı olarak ortaya çıkan deneyimleri paylaşmak üzere önemli fırsatlar sağlanabilir. Söz konusu çeşitlenmeler insan ilişkilerinde zorluklar ortaya koysa da, bunlar, yaşamın niteliğinin yükseltilmesine ve yaşamda kalma şansının artırılmasına katkıda bulunabilecek bir küresel temel de oluşturabilirler. Bu bağlamda, farklı birikimlere sahip insanlar arasında yenilikler üretmeye dönük kaynakların daha fazla yaygınlaşması, halen mevcut olan ya da gelecekte bizi bekleyen birçok sorunu aşmada gerekli olan insani kapasitelerin artırılmasına yardım edebilir. Böylece kültürel çeşitlilik, temel sorunları çözümlenmede daha geniş bir yaklaşımlar dizisi oluşturmayı olanaklı kılar. "Uzayı düzenleyen teknolojilerin küresel yayılımı , farklı kültürel gelişme yöntemleri temeline dayanan bir dünyaya sahip olma olgusuyla birleşen gerçek değerlerin oluşması sürecinin hızlandırılmasına yardımcı olabilir." (1991:80)

Martin'e göre ise, enformasyon transferinin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel sonuçları işbirliği ve uzlaşmaya dayalı küresel yanıtlar gerektiren ve gerçek bir küresel öneme sahip olan konulardır. Kuzey, Güney'in yoksul ve az gelişmiş ülkeleriyle olan ilişkilerinde avantajların neredeyse tümüne sahipse de bunlar arasındaki ilişkiler karmaşıktır ve değişime açıktır. En önemli husus ise, Kuzeyin geleceğe yönelik ekonomik refah ve güvenliğe, Güneyin ise toplumsal ve ekonomik gelişmeyi hedefleyen karşılıklı çıkarların varlığıdır. Kuzeyde ve Güneyde birçok ülkenin gerekli gördüğü değişiklikler, ancak bu iki dünyanın karşılıklı bağımlılığını daha açık bir biçimde gün yüzüne çıkaracak görüşmeler yoluyla gerçekleşebilir. Kuzey ve Güney arasında özellikle enformasyon ve iletişim teknolojileri alanında sürekli olarak büyüyen gelişmişlik uçurumu göz önüne alındığında, ikili ilişkilerde uzlaşmaz tutumlara yer olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Günümüzde dünya ulusları için iki seçenek söz konusudur : Bu uluslar ya birlikte çalışıp yeni teknolojilerin sunduğu yararları birlikte paylaşacaklar ya da karşılıklı şüphe ve güvensizlik tutumlarını daha da güçlendirip varolan her şeyi yok etme riskine gireceklerdir. (1988:129-130)

Sonuç

Günümüzde ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri, dönemsel değişimlerin alışılmadık bir eş zamanlılık içinde belirginlik kazanmasıdır. Bu değişimlerin başlatıcısı Batı olabilir; ancak etki alanı daha öncede belirttiğimiz gibi küreseldir. Şimdiye kadar, küresel değişiklikler hep ulus-devlet çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak günümüzde ortaya çıkan gelişmeler, ulus-devleti aşan ve aynı zamanda onu zayıflatan güçler tarafından karakterize edilmektedir. Pazarlardaki ve kültürel alanlardaki değişimlerin küreselleşmesi, ulusal sınırların taşıdığı önemi azaltmaktadır. Bu küreselleşme aynı zamanda herhangi bir hükümetin uluslararası yapının dışında ulusal kaygılarla harekete geçmesini sınırlandırarak, muhalif politikaların izlediği temel stratejiyi de zaafa uğratmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık kavramına dayalı olarak güç kazanan bu küresel bütünleşme sürecinin yoğunlaşması, küresel düzeydeki eşitsizlik sorunlarının en azından önemli bir kısmının hallolduğu ve bir homojen uluslararası yapının oluştuğu anlamına gelmemelidir. Ortaya çıkan yeni gelişmeler her şeyden önce halen kapitalizmin güdümü altındadır. Sermaye, bu güne kadar hiç olmadığı ölçüde bir güç kazanmıştır ve ona bağlı olarak ortaya çıkan eski eşitsizlikler halen yaşam deneyimlerini tanımlamaya ve tüm toplumsal grup ve sınıfların umut ve arzularını sınırlandırmaya devam ederek varlığını sürdürmektedir. Günümüz koşulları, aynı zamanda, eskiyle örtüşen yeni toplumsal bölünmeler ve yeni eşitsizlik biçimleri üretmektedir. Nitekim, Üçüncü Dünyada global kapitalizm tarafından bir ölçüde desteklenen yeni sanayileşen ülkelerin oluşturdukları eşitsizlikler, gün geçtikçe yoğunlaşan borç krizi, gelişmiş ülkelere oluşturulan ticari korumacılığın gelişmeyi önleyici etkileri, bu yeni eşitsizlik biçimlerine birer örnek olarak verilebilir. Bu tür eşitsizliklerin günümüz toplumlarının sürekli bir rahatsızlığı mı teşkil ettiği, yoksa olası senaryolardan birini mi oluşturduğu tartışılabilir. Ancak açık olan bir gerçek varsa, o da günümüzün daha da heterojen bir hale gelmiş toplumlarında eşitsizliğe yönelik potansiyelin geçmişe göre daha fazla olduğudur. Uluslararası alanda ortaya çıkan gelişmeler, dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeleri arasında yeni bir tür uzlaşmanın başlangıcı olmaktan çok, ekonomik ve toplumsal açıdan başka bir Batılı hegemonik döngünün göstergesi de olabilirler.

Bu çerçevede “karşılıklı-bağımlılık” kavramını ele alırken çok dikkatli olmak gerekir. Karşılıklı bağımlılık kavramı, büyük ölçüde eşitsiz değişim ilişkilerinden kaynaklanan yeni bağımlılık ve teknolojik bağımlılık biçimlerini ya da varlıklı sınıfları ve yabancı şirketleri destekleyen enformasyon ve iletişim alt yapısı tarafından şiddetlenen ekonomik tahrifatları inceleme sürecine kayıtsız kalmaktadır. Söz konusu kavram, bir anlamda, ulus-devletler topluluğunun genel iyiliğine katkıda bulunmak için tüm ulusların bazı şeylerden feragat etmeleri telkin etmektedir. Ancak çoğu zaman karşılıklı bağımlılık olarak adlandırılan şey, gerçekte, bir devletin iradesini diğerinin ya da diğerlerinin üzerine empoze ettiği eşitsiz bir güç durumudur. Bu durumda, daha

güçlü olan devlet, eşitsiz ilişkiyi bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi olarak tanımlama konusunda kültürel - iletişimsel bir yetkeye sahiptir.

Buna rağmen, küresel bütünleşme sürecinin temel bir kavramsal gereci olarak gerçeklik kazanan karşılıklı bağımlılık kavramını tamamen gözardı ederek mutlak anlamda bir “küresel eşitleşme” sürecine yönelmek de günümüz koşullarında gerçekliğini yitirmiştir. Fordist üretim süreci ve karşılık gelen Keynezyen refah toplumun organize yapısı gittikçe zayıflamakta ve kitle kültürünün homojen yapısı giderek heterojenleşmektedir. İletişim alanında ise, yeni teknolojiler, kitle iletişiminin tek yanlı sunumuna karşılık, çok yönlü sunumu daha çok gündeme getirmektedir. Kitle iletişim araçlarının düzenlenmiş yapıları ortadan kalkmakta ve bu araçlar pazar yönelimli bir nitelik kazanmaktadır. Kısaca, devlet yapısından kültürel ve iletişimsel yapılara kadar sınırların belirsizleştiği, esnek ve çeşitliliğe dayalı bu küresel evrimleşme süreci çerçevesinde organize toplumsal birimler düzleminde bir eşitlik söylemi geçerliliği yitirmiştir.

Bu durumda, “Bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık yaklaşımlarının dışında üçüncü bir yol olabilir mi?” sorusu ister istemez öncelik kazanmaktadır. Bu soruyu, bağımlılık kavramının kaynaklandığı toplumculuk ile karşılıklı bağımlılık kavramının kaynaklandığı özgürlükçülük bağlamında tartışmak daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda olası bir üçüncü yol, günümüz toplumlarının farklı unsurlarını bünyesinde toplayabilir. Örneğin, pazar verimliliğinin bazı yönleri, ekonominin periferik alanlarındaki özel teşebbüs biçimleri ve yasalara saygı kavramı (refah toplumun bazı unsurlarını, özel ekonomik gücün kötüye kullanılmasını engelleyen bazı sınırlılıkları ve kimi sosyalist ülkelerde belirginlik kazanan demokrasiye bağlılığı kapsama anlamında) bir potada eritilebilir.

İletişim açısından ise, yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar çerçevesinde, çoğulcu, açık, bürokratik olmayan, etkileşimsel ve temsili bir yapıya dayalı bir kamu hizmeti modeli benzer bir eğilimle demokratikleşme sürecinin gelişimine katkıda bulunabilir. Bu model doğrultusunda küresel iletişim düzeni toplumlararası dayanışmayı güçlendirmeli; insanlara dünyayı anlamlandırmalarında yardımcı olmalıdır. Yerel, bölgesel ve uluslararası dayanışmaları desteklemeli ve bu yönde makro ölçekli örgütlenmelerin gerçekleştirilmesine destek vermelidir. Hükümetlerin ve iktidar odaklarının uygulamalarının “kamusal gözcü” sıfatıyla denetlenmesine güçlü bir katkı sağlamalıdır. Örgütsüz toplulukların arkasında yer almalı; iktidar yapılarının kapalı ve baskıcı zihniyet ve uygulamalarından çok benzerlik ve farklılıkların toplumsal düzeyde sentezine olanak veren uzlaşılarla küresel ölçekle aracı olmalıdır. Karşılıklı bağımlılığın çağrıştırdığı gerçek barış ortamının gerçekleşmesi de ancak bu yolla mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Carbaugh, R. J. (1992). *International Economics*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.
- Held, D. (1990). The Decline of the Nation State. İçinde: S. Hall ve M. Jacques (Ed.), *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990's*. London: Lawrence and Wishart.
- Janelle, D.G. (1991). Global Interdependence and Its Consequences. İçinde: S. D. Bruun ve T. R. Leinbach (Ed.), *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communication and Information*. London: Harper Collins Academic.
- Keohane R.O. ve J. S. Nye Jr. (1984). Complex Interdependence, Transnational Relations and Realism: Alternative Perspectives on World Politics. İçinde: C.W. Kegley Jr. Ve E. Wittkopf (Ed.), *The Global Agenda*. New York: Random House.
- Kivikuru U. Ve T. Varis (1986). *Approaches to International Communication: Textbook for Journalism Communication*. Helsinki: Finnish National Commission for Unesco.
- M'Bow, A. M. (1980). "Foreword", İçinde: *Many Voices, One World*. Paris:Unesco.
- Martin, W. J. (1988). *The Information Society*. London: Aslib.
- Nye Jr., J. S. (1990). *Bound to*Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books Inc.
- Panchamukhi V. R. (1986). Interdependence and Dependence in the Worl Economic System. İçinde: V. R. Panchamukhi (Ed.), *The Third World and the World Economic System*:New Delhi: Radiant Publishers.
- Roncagliolo R. (1986). Transnational Communication and Culture. İçinde: R. Atwood ve E. McAnany (Ed.), *Communication and Latin American Society: Trends in Critical Research 1960-1985*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Sklair, L. (1991). *Sociology of the Global System*. Baltimore John Hopkins University Press
- Wesson, R. (1990) *International Relations in Transition* Englewood Cliffs, N. J. : Prentice - Hall Inc.
- Zayed, A. (1987). Popular Culture and Consumerism in Underdeveloped Urban Areas: A Study of the Cairene Quarter of Al - Sharrabiyya. İçinde: G. Stauth ve S. Zubaida (Ed.), *Mass Culture, Popular Culture and Social Life in the Middle East*. Boulder, CO.: Westview.